

Przemysław Kierończyk

Gdańska Szkoła Wyższa

przemyslaw006@onet.eu

Zamach stanu na Litwie w 1926 r. i jego konstytucyjnoprawne następstwa. Oktrojowana ustawa zasadnicza

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/SIT.2017.032>

Niniejszy artykuł jest drugim – spośród trzech planowanych – dotyczącym okresu rządów autorytarnych na Litwie (1926–1940), przedstawionych przede wszystkim w ich konstytucyjnoprawnym aspekcie. W poprzednim numerze „Studia Iuridca Toruniensia” opublikowany został artykuł poświęcony głównie antecedencom i przebiegowi zamachu stanu w 1926 r.

Jak już wzmiankowano w poprzednim artykule, próbę reformy litewskiej konstytucji podjęto wkrótce po zamachu stanu. Pierwotny plan nowej władzy obejmował przeprowadzenie referendum na temat założeń nowej konstytucji. Miały polegać na zwiększeniu roli Prezydenta Republiki Litewskiej i odpowiednim ograniczeniu uprawnień parlamentu (sejmu – lit. Seimas). Jakkolwiek poczyniono w tym zakresie pewne działania, ostatecznie zdecydowano się referendum bezterminowo odłożyć. Krok ten zapewne powodowany był obawami o jego wynik.

Rozwiązaniem patowej sytuacji (brak parlamentu mogącego uchwalić konstytucję, gdyż takowy na wiele lat rozwiązano, niezdecydowanie się na przeprowadzenie referendum) okazało się przyjęcie konstytucji w dosyć niezwykłej, jak na wiek XX, formie – poprzez oktrojowanie. Dodatkowo oktrojowanie nie było dziełem monarchy

(z którego aktywnością przyjęło się tą instytucję wiązać, a którego Litwa rzecz jasna wówczas nie posiadała), lecz prezydenta Antanasa Smetony¹.

W dniu 15 maja 1928 r. prezydent Litwy oktrojował nową konstytucję, która weszła w życie z momentem publikacji (25 maja tegoż roku)². Użyto przy tym formuły „działania Prezydenta z aprobatą” rządu (Gabinetu Ministrów wraz z Kontrolerem Państwowym)³.

Niekiedy w literaturze przedmiotu pojawiają się wątpliwości, czy oktrojowanie to oznaczało przyjęcie nowej konstytucji, czy tylko nowelizację ustawy zasadniczej z 1922 r.⁴ Wynikają one zapewne

¹ B. Banaszak (*Porównawcze prawo konstytucyjne współczesnych państw demokratycznych*, Warszawa 2007, s. 61) wiąże chyba oktrojowanie wyłącznie z instytucją monarchii., nadmieniając przy tym, że rozwiązanie to stosowano przede wszystkim w pierwszej połowie XIX w. Wspomnieć jednak można, że oktrojowanie zdarzało się także w XX w. Na przykład 16 lipca 1931 r. – konstytucję Etiopii nadał cesarz Haile Syllasje. 3 września 1931 r. konstytucję Jugosławii nadał król Aleksander I. W obecnych czasach oktrojowanie ustawy zasadniczej stosowane jest jedynie w najbardziej konserwatywnych monarchiach arabskich. Nadanie konstytucji przez prezydenta Litwy było zatem niewątpliwie w skali całego konstytucjonalizmu europejskiego XX–XXI w. rozwiązaniem dosyć kuriozalnym. Zob. P. Kierończyk, *Wprowadzenie do nauki prawa konstytucyjnego dla studentów administracji*, Gdańsk 2006, s. 57–58.

² „Vyriausybės Žinios” nr 275/1928. Polskie tłumaczenie w: A. Miller, *Nowa konstytucja państwa litewskiego*, Warszawa 1930, s. 23–29. Tekst (w języku litewskim) dostępny na stronach internetowych: [https://lt.wikisource.org/wiki/Lietuvos_Valstyb%C4%97s_Konstitucija_\(1928_m._gegu%C5%BE%C4%97s_15_d.\)](https://lt.wikisource.org/wiki/Lietuvos_Valstyb%C4%97s_Konstitucija_(1928_m._gegu%C5%BE%C4%97s_15_d.)) (dostęp: 11.06.2017 r.).

³ A. Zakrzewski, *Wstęp*, w: *Konstytucja Litwy*, Warszawa 2006, s. 17, przetłumaczył tę formułę nieco inaczej – „poparty przez cały Gabinet Ministrów”.

⁴ W literaturze przedmiotu uważa się przeważnie, że doszło wówczas do przyjęcia nowej konstytucji. Zob. np.: P. Łossowski, *Kraje bałtyckie na drodze od demokracji parlamentarnej do dyktatury (1918–1934)*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1972, s. 126–127 (mowa jest tam co prawda o „zmianie” konstytucji, ale z kontekstu wynika, że chodzi o „zmianę na nową”); S. Łodziński, *Parlament Litwy*, Biuro Studiów i Ekspertyz Sejmu RP, raport nr 49, październik 1993, s. 2 (określa się konstytucję jako nową, ale uznaje się błędnie, że została „uchwalona”); J. Ochmański, *Historia Litwy*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1990, s. 291 („konstytucja została zamieniona przez nową”); G. Flanz, *Constitutions of the countries of the world. Lithuania*, New York 1992, s. 4 („a new Constitution was adopted”); A. Zakrzewski, op. cit., s. 17 („A. Smetona [...] oktrojował [...] nową konstytucję”). Inaczej np. uważał J. Stembrowicz, *Rząd w systemie*

z faktu, że konstytucja z 1928 r. była pod względem systematyki, objętości i – co istotne – treści istotnej części postanowień prawie identyczna z ustawą zasadniczą z 1922 r.⁵ Szczególnie osoby nieznające języka litewskiego mogą odnosić wrażenie, że ma się do czynienia z dokładnie tym samym tekstem. Tak jednak nie jest. Bardzo istotne zmiany w treści samej konstytucji i fakt, że została opublikowana jako odrębny, nowy akt prawny, a nie w formie aktu nowelizującego starą konstytucję czy aktu jednolitego tejże, pozwalają uznać ją jednoznacznie za nową ustawę zasadniczą. Reasumując – zarówno pod względem formalnym, jak i materialnym konstytucja z 1928 r. jest innym aktem prawnym niż konstytucja sprzed sześciu lat, aczkolwiek jest do tej ostatniej bardzo podobna. Oczywiście podstawowa różnica między obydwoma konstytucjami polegała na tym, że ta z 1928 r. była już ustawą zasadniczą przyjętą w warunkach państwa autorytarnego, i to w „specyficzny” czy wręcz kuriozalny sposób⁶.

Wątpliwości może także budzić to, czy akt z 1928 r. jest nową konstytucją, czy może tylko projektem takowej. Wbrew pozorom – pytanie to jest relatywnie uzasadnione. Otóż, zarówno w preambule, jak i w §106 konstytucji z 1928 r. jest wyraźnie mowa o konieczności poddania jej pod referendum w terminie 10 lat. Paragraf 106 mówi także *expressis verbis* o ewentualnej utracie mocy prawnej

parlamentarnym, Warszawa 1982, s. 89, przypis 5 („Konstytucja litewska zostaje zrewidowana w 1928 r.”). Czasami można spotkać opinie wręcz kuriozalne (o przyjęciu konstytucji przez litewski Sejm): „the Seimas adopted a considerably less democratic constitution on 15 May 1928 [...]”, S. A. Sužiedėlis, *Historical Dictionary of Lithuania*, wyd. 2, Lanham 2011, s. 86. O niemożliwości przyjęcia wówczas konstytucji przez litewski parlament z oczywistego powodu (jego realnego nieistnienia w latach 1927–1936) zob. np. P. Kierończyk, *Państwo bez parlamentu. Kilka uwag do międzywojennej historii konstytucjonalizmu litewskiego*, „Przegląd Sejmowy” 2003, nr 4.

⁵ Konstytucja ta została przedstawiona dosyć szczegółowo w poprzednim artykule dotyczącym litewskiego zamachu stanu z 1926 r., opublikowanym w SIT, zatem wypada odesłać do uwag w nim zamieszczonych tudzież literatury tam przywołanej.

⁶ Na temat tej konstytucji zob. np.: A. Zakrzewski, op. cit., s. 17–19; P. Kierończyk, *System konstytucyjny państwa litewskiego (1922–1940)*, Gdańsk 2008, s. 73–85.

konstytucji w przypadku niezatwierdzenia jej w drodze referendum. Pogląd jednak, że akt przyjęty 15 maja był tylko projektem konstytucji (czy może jakimś „wnioskiem konstytucyjnym” albo „inicjatywą konstytucyjną”) jest całkowicie nieuzasadniony. Mimo że nowa konstytucja litewska rzeczywiście przewidywała – pod rygorem utraty mocy prawnej – konieczność zaakceptowania jej w referendum przed upływem 10 lat od przyjęcia, do tego czasu była jednak obowiązującym (z momentem publikacji) aktem prawnym. Potwierdzał to zresztą ten sam § 106 konstytucji.

Ponadto, w warunkach państwa rządzonego autorytarnie i konstytucji oktrojowanej przez prezydenta praktycznie nic nie stało na przeszkodzie, aby § 106 konstytucji w odpowiednim czasie zmienić lub się do niego nie stosować. Ostatecznie konstytucja z 1928 r. przecież nigdy nie została poddana referendum. Dziesięć lat później wybrany po długiej przerwie (w której państwo funkcjonowało bez parlamentu) *Seimas*, całkowicie zdominowany przez narodowców (*tautininków*), uchwalił po prostu nową ustawę zasadniczą, zastępującą regulację z 1928 r. (zob. uwagi w dalszej części artykułu).

Pozostaje zatem pytanie o cel zamieszczenia w oktrojowanej konstytucji przepisów dotyczących przyjęcia jej w głosowaniu powszechnym. Odpowiedź jest chyba oczywista: chodziło o złagodzenie niekorzystnego wrażenia, wywołanego oktrojowaniem konstytucji przez Smetonę, wybranego do tego na urząd głowy państwa w wyborach parlamentarnych, nie powszechnych (przy tym w nader kontrowersyjnych okolicznościach faktycznych i prawnych)⁷.

Pod względem redakcyjnym i ogólnego wyglądu treści konstytucja z 1928 r. rzeczywiście prawie nie różniła się od swojej poprzedniczki sprzed sześciu lat. Składała się z 15 rozdziałów, identycznie

⁷ Dwa dni po zamachu stanu, 19 grudnia 1926 r., na posiedzeniu litewskiego sejm (po rezygnacji Kazysa Griniusa ze stanowiska głowy państwa) przeprowadzono wybory prezydenckie. Zwyciężył Smetona, otrzymując 38 głosów (na 40 oddanych). W sejmie nie było jednak *quorum* i choć wybór zapadł wysoką większością głosów posłów obecnych na sali, był jednak niezwykle kontrowersyjny z punktu widzenia prawa. Por. uwagi o samym wyborze i kontrowersjach wokół znaczenia §41 konstytucji litewskiej z 1922 r. w artykule o litewskim zamachu, opublikowanym w poprzednim numerze SIT. Zob. także: A. Zakrzewski, op. cit., s. 17; P. Łossowski, *Kraje*, s. 114.

zatytułowanych i ułożonych według tej samej systematyki ogólnej, a w sumie zawierających 107 artykułów. Całkowita identyczność jest jednak pozorna – w tekście nowej ustawy zasadniczej w stosunku do jej poprzedniczki dokonano około 20 bardzo istotnych zmian⁸.

Co ciekawe, konstytucyjne zasady naczelne ustroju nie uległy istotnym korektom. Oceniając pierwszy rozdział nowej konstytucji, ma się zatem nieodparte wrażenie, że oprócz pewnych postanowień „rewindykacyjnych”, skierowanych ewidentnie przeciwko Polsce, a odnoszących się przede wszystkim do Wilna (zob. dalsze uwagi), właściwie zawiera on analogiczne zasady naczelne jak jego poprzednik w ustawie zasadniczej z 1922 r. Ustawa zasadnicza przyjmowała zatem w § 1, tak samo jak jej poprzedniczka, republikańską formę rządów oraz zasadę zwierzchnictwa narodu. Litwę ponownie określono jako republikę demokratyczną. Akcentowano także, aczkolwiek w sposób bardzo ogólny – wymieniając „Sejm, Rząd i Sąd” – zasadę podziału władzy (§ 2). Konstytucja, podobnie jak jej poprzedniczka, stała na gruncie unitarnej(jednolitej) formy państwa, przy czym dopuszczono możliwość tworzenia na terytorium Litwy jednostek autonomicznych (§ 6)⁹. Świadectwem dążeń państwa w polityce międzynarodowej miało być określenie w konstytucji stolicy w Wilnie (§ 5)¹⁰.

Ciekawej zmianie uległa dotychczasowa redakcja § 4 konstytucji, dotyczącego terytorium państwa. W dawnej ustawie zasadniczej porzeczano na ogólnej regulacji, że granice terytorium Litwy

⁸ A. Zakrzewski, op. cit., s. 18.

⁹ Podobnie, jak w poprzedniej konstytucji – chodziło o autonomiczny rejon Kłajpedy (Małej Litwy), który Litwa otrzymała w 1923 r. Należał historycznie do Prus Wschodnich, a zamieszkały był w większości przez ludność niemiecką i litewską (ale niepoczuwającą się w swej masie do związków narodowych z innymi Litwinami). Zob. np. P. Łossowski, *Kłajpeda kontra Memel. Problem Kłajpedy w latach 1918–1939–1945*, Warszawa 2007.

¹⁰ Przy czym dopuszczono możliwość „tymczasowej” lokalizacji siedziby władz republiki w innym miejscu. Podobny przepis (art. 6) zawierała późniejsza litewska konstytucja z 1938 r. Ową „tymczasową” stolicą Litwy było Kowno. Skądinąd, litewskie władze państwowe nie przeniósły się do Wilna nawet wtedy, gdy Litwa otrzymała to miasto z rąk Związku Radzieckiego – jesienią 1939 r. Realną stolicą Republiki Litewskiej, aż do jej aneksji w skład ZSRR w 1940 r. było zatem cały czas Kowno.

mogą być zmienione jedynie w drodze ustawy. Obecnie wprowadzano zasadę, iż „terytorium Litwy składa się z ziem, których granice zostały określone w zawartych dotychczas przez państwo umowach międzynarodowych”. Oczywiście chodziło tu o umowę pokojową Litwy z Rosją Radziecką z 12 lipca 1920 r., która „przekazywała” Litwie Wilno i ziemie przyległe. Na jej podstawie Republika Litewska podkreślała prawną przynależność Wileńszczyzny do swojego terytorium. Była jednak w tym relatywnie odosobniona¹¹. Konferencja ambasadorów Anglii, Francji, Włoch i Japonii 15 marca 1923 r. uznała przynależność spornych ziem do Polski¹², co właściwie przesądziło stosunek społeczności międzynarodowej do tego zagadnienia. Powiększenie obszaru Litwy wymagało przy tym – zgodnie z konstytucją 1928 r. – zwykłej ustawy, zmniejszenie natomiast „zasięgnięcia opinii narodu”.

Katalog konstytucyjnych wolności i praw obywatelskich nie uległ zasadniczym zmianom i przewidywał szeroki ich zakres, co było szczególnie interesujące wobec faktu, w jakich okolicznościach konstytucja została przyjęta. Można jednak uznać to za efekt działań propagandowych, pamiętając chociażby o tym, że państwo po zamachu stanu powróciło do reżimu stanu nadzwyczajnego. W każdym razie, przepisy dotyczące praw człowieka zostały zawarte w dokładnie w identycznych rozdziałach jak w poprzedniej konstytucji¹³. Nieliczne zmiany dotyczyły przede wszystkim zagadnienia

¹¹ Szerzej o konflikcie polsko-litewskim P. Łossowski m.in. w: *Konflikt polsko-litewski 1918–1920*, Warszawa 1996; *Stosunki polsko-litewskie 1921–1939*, Warszawa 1997; *Po tej i tamtej stronie Niemna. Stosunki polsko-litewskie 1883–1939*, Warszawa 1985; *Polska–Litwa. Ostatnie sto lat*, Warszawa 1991. Zob. także m. in.: H. Wisner, *Wojna nie wojna. Szkice z przeszłości polsko-litewskiej*, Warszawa 1978; G. Łukomski, *Walka Rzeczypospolitej o kresy północno-wschodnie 1918–1920*, Poznań 1994.

¹² Inaczej: Konferencja Ambasadorów (ang. *Conference of Ambassadors*, fr. *Conférence des Ambassadeurs*). Zob. https://pl.wikipedia.org/wiki/Rada_Ambasador%C3%B3w (dostęp: 11.06.2017 r.) i literatura tam podana – E. Osmańczyk, *Encyclopedia of the United Nations and international agreements*, New York–London 2003, s. 434.

¹³ Interesujące, biorąc pod uwagę restrykcyjną politykę rządzącej po zamachu stanu partii narodowców (*tautininków* – zob. https://lt.wikipedia.org/wiki/Tautinink%C5%B3_s%C4%85junga; dostęp: 11.06.2017 r.) w stosunku

podwójnego obywatelstwa i nabywania praw obywatelskich. Wprowadzono charakterystyczne odstępstwo od wcześniejszej regulacji niepozwalającej na posiadanie podwójnego obywatelstwa. O ile § 9 poprzedniej ustawy zasadniczej wprowadzał bezwzględną zasadę, że nie można łączyć obywatelstwa Litwy i innych państw, o tyle § 10 konstytucji z 1928 r., jakkolwiek powtarzając za swą poprzedniczką generalną regułę zakazu podwójnego obywatelstwa, wprowadzał od niej pewne odstępstwo. Obywatel Litwy nie traciłby bowiem swych praw obywatelskich, jeżeli zostałby obywatelem jednego z państw amerykańskich. Warunkiem było spełnienie obowiązków wskazanych w odpowiedniej ustawie, rozwijającej postanowienia konstytucji¹⁴. Paragraf 9 nowej ustawy zasadniczej przyznawał przy tym pełnię praw politycznych tylko osobom urodzonym jako obywatele Litwy, w tym (po osiągnięciu dorosłości) dzieciom naturalizowanych rodziców. Natomiast osoby naturalizowane nabywały tylko czynne prawa polityczne. Takiej dyskryminacji uzyskujących obywatelstwo Litwy nie zawierał analogiczny § 8 konstytucji z 1922 r.

W sposób typowy dla ówczesnych konstytucji państw bałtyckich¹⁵ i powielając w pewnym zakresie rozwiązania ustawy zasadniczej z 1922 r., w nowej konstytucji utrzymano rozbudowany katalog instytucji demokracji bezpośredniej (inna sprawa, że nie korzystano z nich). Dodatkowo sama nowa konstytucja miała przecież zostać zatwierdzona, w przeciągu 10 lat, w referendum przez naród.

do mniejszości polskiej, że nie uległy zmianie – w porównaniu do poprzedniej konstytucji – przepisy rozdziału VII konstytucji, w którym przyznano prawo mniejszościom do samodzielnego zarządzania swą oświatą i pomocą społeczną, a także prawo do udziału w funduszach państwowych przeznaczonych na te zadania, tudzież prawo nakładania podatków na te cele (zgodnie z przepisami szczegółowych ustaw).

¹⁴ Niewątpliwie odstępstwo to miało charakter pragmatyczny, spowodowany chęcią utrzymania związków emigracji litewskiej w Ameryce Północnej i Południowej z macierzą. Biorąc pod uwagę liczebność narodu litewskiego, skala emigracji była znaczna. W 1910 r. w USA mieszkało ponad 207000 Litwinów (w 1920 – już 336000). W latach 1920–1940 do Stanów Zjednoczonych wyjechało z Litwy prawie 31000 osób, natomiast do Brazylii ok. 25000, do Argentyny ok. 17000. H. Wisner, *Litwa. Dzieje państwa i narodu*, Warszawa 1999, s. 196.

¹⁵ Zob. uwagi w: P. Kierończyk, *O specyfice pierwszych konstytucji państw bałtyckich*, „Studia Iuridica Toruniensia” 2013, t. XIII.

Zachowano ludową inicjatywę ustawodawczą (25 000 obywateli – § 22) i prawo 50 000 obywateli do żądania referendum w sprawie zmian konstytucji uchwalonych przez sejm (swoiste weto ludowe wobec zmiany konstytucji – § 103). Nowa była regulacja przewidująca obywatelskie prawo żądania referendum w sprawie ustawy uchwalonej lub odrzuconej przez sejm (50 000 obywateli – § 105). Ponadto utrzymano prawo obywatelskie składania petycji do parlamentu (§ 21).

Władza wykonawcza (egzekutywa) utrzymała typowy dla systemu parlamentarno-gabinetowego dualistyczny charakter (§ 42). Jednak to właśnie egzekutywy (a przede wszystkim głowy państwa) dotyczyły najważniejsze zmiany wprowadzone tą ustawą zasadniczą. Kadencję Prezydenta Republiki Litewskiej znacznie przedłużono – do 7 lat (poprzednio – 3 lata). Zmienił się sposób wyboru: głowę państwa nie wybierał już *Seimas*, lecz tzw. szczególni przedstawiciele narodu (§ 43)¹⁶. Zgodnie z postanowieniami późniejszej ustawy, doprecyzowującej postanowienia konstytucji, było tych przedstawicieli 116, a wybierały ich samorządy¹⁷. Dodatkowo podwyższono (do 40 lat) cenzus wieku dla kandydata w wyborach prezydenckich (§ 45).

Oczywiście, nie znalazły się w nowej konstytucji postanowienia znane z jej poprzedniczki, a odnoszące się do *sui generis* odpowiedzialności politycznej głowy państwa (w świetle poprzedniej regulacji sejm mógł prezydenta usunąć z urzędu większością kwalifikowaną 2/3, bez konieczności zaistnienia żadnych dodatkowych przesłanek). Ponadto zerwano z powiązaniem kadencji prezydenta z kadencją parlamentu¹⁸. Utrzymano instytucję odpowiedzialności konstytucyjnej prezydenta (§ 65 ustawy zasadniczej z 1928 r.). Przepis ten pozostawał jednak konsekwentnie martwy, zarówno z powodu określonego układu sił w państwie, jak i permanentnego (do 1936 r.) braku sejmu. Formalnie jednak za tzw. zdradę państwa lub tzw. przestępstwo służbowe sejm mógł głowę państwa pociągnąć

¹⁶ Dla posłów zarezerwowany był tylko status „przedstawicieli narodu” – §24. Zob. uwagi o mandacie poselskim.

¹⁷ A. Zakrzewski, op. cit., s. 16.

¹⁸ O próbie powiązania kadencji prezydenckiej z kadencją *Seimasu* w konstytucji z 1922 r. zob. P. Kierończyk, *System*, s. 48.

do odpowiedzialności konstytucyjnej. Dalsze postępowanie w takim przypadku toczyło się przed Sądem Najwyższym Litwy. *Notabene* w § 65 odnoszącym się do tej materii nie pada *expressis verbis* nazwa Sądu Najwyższego, lecz z kontekstu dosyć jednoznacznie wynika, że chodziło o ten organ. Utrudniono jednak możliwość pociągnięcia prezydenta do odpowiedzialności – podwyższając większość głosów potrzebną w tym przypadku – z bezwzględnej większości wszystkich członków sejmu (§ 63 konstytucji z 1922 r.) do 3/4 głosów wszystkich posłów.

W sposób deprecjonujący znaczenie sejmu (i jego organów) uregulowano zagadnienie zastępstwa głowy państwa. Dodatkowo odpowiednie przepisy miały umożliwić realizację takowego zastępstwa w sytuacji permanentnego braku parlamentu. Obecnie (inaczej niż w poprzedniej konstytucji, gdzie kompetencja ta należała – zgodnie jej z § 45 – do przewodniczącego parlamentu) głowę państwa zastępować miał Przewodniczący Ministrów¹⁹ (§ 47 oktrojowanej konstytucji).

Prezydenckie prawo do rozwiązywania sejmu nabrało o wiele silniejszego charakteru niż w poprzedniej regulacji (§ 53). Przepis ten (*ab initio*) zawierał krótkie i bardzo charakterystyczne postanowienie w tym zakresie, sprowadzające się do słów: „Prezydent Republiki ma prawo rozwiązać Sejm”. Rozwiązanie izby nie wiązało się z koniecznością spełnienia jakichkolwiek, dodatkowych przesłanek i – przede wszystkim – nie implikowało już wymogu przeprowadzenia nowych wyborów głowy państwa (co przewidywała poprzednia ustawa zasadnicza).

Konstytucja wyraźnie antycypowała długotrwałość stanu, w którym państwo litewskie będzie funkcjonowało bez parlamentu. „W przerwach między sesjami Sejmu lub w przypadku braku Sejmu” (§ 53), Prezydent przejmował bowiem niektóre jego kompetencje. Przede wszystkim w zakresie prawodawstwa (ustawodawstwa) – wyposażono bowiem go w tym czasie w prawo wydawania dekretów z mocą ustawy²⁰, bez jakiegokolwiek ich ograniczenia przedmio-

¹⁹ *Ministras Pirmininkas* – tradycyjne określenie premiera (szefa rządu) na Litwie.

²⁰ Co ciekawe, konstytucja posługuje się w tym przypadku słowem *įstatymus*, co oznacza po prostu „ustawy”, a nie „dekrety z mocą ustawy”.

towego. Dodatkowo „w przypadku braku możliwości zebrania się Sejmu na sesję nadzwyczajną albo w przypadku braku Sejmu” (§ 53) głowa państwa „zatwierdzała” (*de facto* – przyjmowała) ustawę budżetową oraz jej wykonanie – czyli także udzielała absolutorium (§ 31), zastępowała również sejm w zakresie wyrażania zgody na ratyfikację umowy międzynarodowej (§ 32).

Poza tym głowa państwa posiadała prawo mianowania i odwoływania członków rządu i pociągania określonych w § 64 osób do odpowiedzialności konstytucyjnej²¹. Znacznie utrudniono w nowej konstytucji odrzucanie prezydenckiego weta ustawodawczego (zawieszającego). W tym przypadku do odrzucenia weta konieczna była większość kwalifikowana 2/3 ogólnej liczby posłów (§ 51).

W myśl konstytucji (§ 55) Prezydent Republiki Litewskiej otrzymał godność naczelnego wodza, nie zaś – jak w poprzedniej konstytucji – bardziej „symbolicznego” zwierzchnika sił zbrojnych. W ślad za tym szło prawo mianowania oficerów na wszystkie stopnie wojskowe. Sejm został pozbawiony prawa zatwierdzania bądź uchylania stanu wojennego wprowadzonego na wniosek rządu przez Prezydenta. Całkowicie nowym rozwiązaniem było powstanie Rady Państwa. Jej zadaniem było przygotowywanie propozycji nowego ustawodawstwa (§ 54)²².

W konstytucji znalazły się przepisy dotyczące *Seimasu* (głównie w rozdziale III), jakkolwiek przez kolejne lata miały tylko charakter teoretyczny. Kadencję sejmu przedłużono z 3 do 5 lat (§ 27). Parlament miał działać na zasadzie sesyjności (§ 28). Sesję nadzwyczajną mógł zwołać prezydent z własnej inicjatywy bądź na wniosek 3/5 ustawowej liczby posłów. Paragraf 28 konstytucji z 1928 r. dawał dodatkowo Prezydentowi charakterystyczną – i wykorzystaną

²¹ Za przestępstwo służbowe lub zdradę państwa można było wszcząć „sprawę karną” przed Sądem Najwyższym Litwy przeciwko premierowi, ministrowi i Kontrolerowi Państwa. W sytuacji „normalnej” o pociągnięciu ich do odpowiedzialności decydował parlament, większością 3/5.

²² Doczekała się sarkastycznego określenia: „rada siedmiu braci śpiących”, J. Ochmański, op. cit., s. 291. Ibidem, błędne tłumaczenie nazwy – Rada Stanu. W rzeczywistości użytymu w konstytucji z 1928 r. określeniu *Valstybės Taryba* odpowiada najbardziej polskie – Rada Państwa.

w praktyce – możliwość niezwoływania sejmu w czasie bliżej nieokreślonym²³. Otóż po upływie kadencji sejmu lub jego rozwiązaniu wybory powinny odbyć się w terminie 6 miesięcy. Dzień wyborów ogłaszała głowa państwa. Jednak okres 6 miesięcy nie miał zastosowania do wyborów sejmu pierwszej kadencji. Oczywiście – w rozumieniu „pierwszej kadencji” w okresie obowiązywania tej konstytucji, gdyż rzeczywista pierwsza kadencja *Seimasu* Republiki Litewskiej miała miejsce wcześniej (w latach 1922–1923).

Analizując § 38 konstytucji, można uznać, iż utrzymano w nowej ustawie zasadniczej zasadę wolnego mandatu poselskiego. Bo tak chyba należy rozumieć sens tego przepisu: „Członkowie Sejmu kierują się tylko swoim sumieniem i nie mogą być ograniczeni jakimkolwiek mandatem”²⁴. Zakres immunitetu poselskiego pozostał niezmienny²⁵. Nieco inaczej uregulowana została natomiast ochrona nietykalności poselskiej, gdyż *Seimas* pozbawiono prawa uwalniania tymczasowo aresztowanych posłów (zob. § 38 *in fine* konstytucji z 1922 r.). Posłowie także zabroniono zajmować się zajęciami niezgodnymi z jego obowiązkami (§ 41).

Postanowienia konstytucji dotyczące wyborów sejmowych pozostały zasadniczo niezmienione (§ 25). Wyborcom podwyższono natomiast cenzus wieku: 24 lata – prawo czynne, 30 lat – bierne (§ 26).

Jak widać z powyższego, nowa ustawa zasadnicza z jednej strony zachowywała pozory regulacji relatywnie mało radykalnej (zresztą podobnie jak polska nowela sierpniowa²⁶), z drugiej – doskonale przygotowała grunt do funkcjonowania państwa bez parlamentu. A przede wszystkim oktrojowana konstytucja litewska miała służyć nadaniu autorytarnej władzy *quasi*-legalnego charakteru. Dyktator (czy jeszcze wówczas dwaj dyktatorzy – Smetona i Augustinas Voldemaras) usiłował w ten sposób uzyskać „właściwą podstawę prawną” do swych nieograniczonych rządów, nie decydując się na

²³ Zwraca na to uwagę P. Łossowski, *Kraje*, s. 127.

²⁴ Ponadto § 24 mówi o posłach jako „przedstawicielach narodu”.

²⁵ Dotyczący immunitetu poselskiego § 39 nowej konstytucji, z wyjątkiem określenia „członek sejmu” (*seimo nariai*) zamiast „przedstawiciel narodu” – *tautos atstovas*, dokładnie powtarza treść poprzedniego art. 37 starej konstytucji.

²⁶ Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej z 1926 r. Nr 78, poz. 442.

kierowanie państwem bez zachowania pozorów²⁷. Inna kwestia, że owo budowanie „podstawy prawnej” było cokolwiek groteskowe, gdyż trudno oczekiwać, aby ktokolwiek przywiązany do wartości konstytucyjnych i dysponujący minimalną wiedzą w tym zakresie uważał za właściwą legalizację reżimu oktrojowanie przezeń konstytucji, bez zachowania nawet pozorów jej przyjęcia przez parlament czy naród. Problem leżał w tym, że dla szerokiej części ówczesnej litewskiej opinii społecznej (podobnie jak dla polskiej)²⁸ problematyka konstytucyjna była dosyć abstrakcyjna, a nacjonalistyczno-populistyczne²⁹ hasła nowej władzy spotykały się z istotnym odzewem społecznym.

Dokonując wyłącznie interpretacji samych przepisów konstytucyjnych, bez badania ich kontekstu ogólnopolitycznego, można dojść do wniosku, że zmiany wprowadzone w ustroju państwa nową konstytucją nie były radykalne. Formalnie Litwa pozostawała państwem o parlamentarno-gabinetowym systemie rządów. Gdyby zatem przeprowadzić wyłącznie formalnoprawną analizę ustroju wprowadzonego w 1928 r., moglibyśmy, bez ryzyka większego błędu, nazwać go zrationalizowanym systemem parlamentarno-gabinetowym, w bardzo ogólnych zarysach zbliżonym np. do systemów rządów określonych w ówczesnych konstytucjach niemieckiej (tzw. weimarskiej) i finlandzkiej („system rządu” z 1919 r.)³⁰. Konstytucję z 15 maja 1928 r. można porównać również do polskiej noweli sierpniowej z 1926 r., zmieniającej konstytucję marcową sprzed 5 lat, która także nie zrywała definitywnie z systemem parlamen-

²⁷ Kārlis Ulmanis, dyktator sąsiedniej Łotwy od 1934 r., o takie pozory nie dbał, sprawując władzę autorytarną, nie starając się przy tym zinstytucjonalizować jej nową konstytucją. Inaczej było w przypadku reżimu Pätsa-Laidonera w Estonii i Smetony na Litwie. Zob.: P. Łossowski, *Kraje*, s. 283; P. Kierończyk, *Państwo łotewskie. Geneza i ustrój konstytucyjny*, Gdańsk 2008, s. 42; L. Garlicki, P. Łossowski, w: *Konstytucja Estonii*, Warszawa 1997, s. 17.

²⁸ Zob. opinię Garlickiego odnośnie do reakcji społeczeństwa polskiego na uchwalenie – z naruszeniem prawa – konstytucji kwietniowej, A. Garlicki, *Józef Piłsudski 1867–1935*, Warszawa 1988, s. 682.

²⁹ Zob. M. Zaremba, *Nacjonalizm jako forma legitymizacji władzy na przykładzie reżimów autorytarnych (Łotwa, Litwa, Estonia) w okresie międzywojennym*, „Sprawy Narodowościowe” 1995, nr 1.

³⁰ J. Stembrowicz, op. cit., s. 93–104.

tarno-gabinetowym. Zarówno jednak w polskim, jak i w litewskim przypadku formalne rozpatrywanie tekstu konstytucji (nowelizacji), bez uwzględnienia sytuacji politycznej, w jakiej funkcjonowała, jest całkowicie bezprzedmiotowe. Na Litwie, kraju *de facto* rządzonym autorytarnie, nie liczone się przesadnie z przepisami ustawy zasadniczej. Znaczna część przepisów konstytucji litewskiej – szczególnie tych „niewygodnych” dla władzy – pozostała jedynie na papierze. Przede wszystkim należał do nich przez lata cały katalog paragrafów związanych z instytucją parlamentu. Pozostawały martwą literą prawie przez dziesięciolecie, gdyż w tym czasie nie zdecydowano się powołać *Seimasu* nawet o fasadowym charakterze. A po latach, gdy już zdecydowano się przeprowadzić wybory sejmowe (zob. dalej), to nie przejmowano się zagwarantowanymi w konstytucji zasadami prawa wyborczego. Również realizacja szeregu konstytucyjnych wolności i praw obywatelskich pozostawiała nader wiele do życzenia, gdyż na poziom ich przestrzegania wpływały chociażby rygory stanu wojennego, obowiązującego po 1926 r.³¹

Okres obowiązywania konstytucji z 1928 r. to czas stabilizowania i petryfikacji istniejącej realnie, autorytarnej formy państwa. Nie zabrakło jednak dramatycznych wydarzeń – niezwiązanych już jednak z oporem wobec dyktatury, który po nieudanym powstaniu w Taurogach miał raczej charakter szczątkowy, lecz spowodowanych sporem w łonie obozu rządzącego. W efekcie ostrego konfliktu pomiędzy dotychczasowymi ścisłymi współpracownikami – Smetoną i Voldemarąsem³², ten ostatni musiał zrezygnować w 1929 r. ze

³¹ Stan ten formalnie zniesiono dopiero 31 października 1938 r., ale już po miesiącu przywrócono, pod nazwą stanu wzmożonej ochrony państwa, w Kownie i okolicy, a w marcu następnego roku – na terytorium całego kraju. A. Zakrzewski, op. cit., s. 22. Tym samym, Litwa (lub znaczna jej część) była objęta działaniem stanu nadzwyczajnego prawie przez cały okres międzywojennej niepodległości (z wyjątkiem krótkiego okresu w 1926 r.).

³² Konflikt ze Voldemarąsem ze Smetoną miał w dużym stopniu podłoże polityczne, ale u jego źródła tkwiły także sprawy osobiste. Wynikały z różnicy charakterów obydwu liderów, znających się skądinąd bardzo długo. Smetona był typem polityka gabinetowego, zdecydowanie bardziej wyważonym i ostrożniejszym. Voldemaras, postrzegany był natomiast jako brutalny człowiek czynu. Miał przy tym duże wpływy w partii, a czasami – np. poprzez zagranicznych

stanowiska premiera. Zachował jednak znaczne wpływy w partii *tautininków*, paramilitarnej organizacji *Żelazny Wilk*³³, oraz wśród części kadry oficerskiej i próbował wykorzystać je w walce o władzę. Ostatecznie rozgrywkę polityczną zdecydowanie wygrał Smetona, który (15 grudnia 1933 r.) został na zjeździe *tautininków* obwołany „wodzem narodu”³⁴. Los Voldemarasa jako polityka przesądzony został rok później, gdy jego zwolennicy sięgnęli jeszcze po środek ostateczny – w postaci puczu wojskowego. Po wręcz tragikomicznej próbie zamachu wojskowego w czerwcu 1934 r. władza pozostała jednak w rękach Smetony³⁵, a system polityczny ostatecznie usta-

obserwatorów – był wręcz postrzegany za realnego wodza partii i państwa (do rozłamu w 1929 r.). Zob. L. Mitkiewicz, *Wspomnienia kowieńskie 1938–1939*, Warszawa 1990, s. 51–52. Voldemarasa i Smetonę różniły prawdopodobnie także poglądy w kwestii polityki wewnętrznej oraz zagranicznej. Voldemaras np. postrzegany był jako zwolennik opcji niemieckiej w polityce zagranicznej Litwy (kwestią dyskusyjną jest to, czy całkowicie słusznie, zob. np. P. Łossowski, *Litwa a sprawy polskie 1939–1940*, Warszawa 1985, s. 16–18). Przece- niał także znaczenie i możliwości samej Litwy. Smetona w dziedzinie polityki zewnętrznej był bardziej ostrożny i nieskłonny do zawierania pochopnych sojuszy. W polityce wewnętrznej Voldemaras pozostawał pod wrażeniem rozwiązań skrajnych, przede wszystkim faszystwu włoskiego. Nieistotne były też dla niego pozory praworządności. Smetona bardziej dbał o ich zachowanie, poza tym był raczej typem „tradycyjnego, spokojnego autokraty”, nieposiadającego ambicji totalitarnych. Niepohamowany w swych ambicjach Voldemaras, został definitywnie odsunięty od władzy po nieudanym zamachu stanu w 1934 r. i skazany nawet na karę więzienia. Zob. także: idem, *Kraje*, w szczególności s. 135–139; A. Eidintas, *Antanas Smetona and his Lithuania. From the national liberation movement to an authoritarian Regime (1893–1940)*, Leiden–Boston 2015; T. Zubiński, *Ciche kraje*, Rzeszów 2006; P. Kierończyk, *Antanas Smetona i jego czasy*, w: *Disputatio. Reżimy*, t. VIII, Gdańsk 2009; https://en.wikipedia.org/wiki/Augustinas_Voldemaras; <https://lrv.lt/lt/apie-vyriausybe/ankstesnes-vyriausybes/augustinas-voldemaras> (dostęp: 11.06.2017 r.).

³³ *Geležinis Vilkas*. Zob. [https://lt.wikipedia.org/wiki/Gele%C5%BEinis_Vilkas_\(organizacija\)](https://lt.wikipedia.org/wiki/Gele%C5%BEinis_Vilkas_(organizacija)) (dostęp: 11.06.2017 r.).

³⁴ P. Łossowski, *Kraje*, s. 150.

³⁵ Intencją zamachowców, na czele których stał gen. Petras Kubiliūnas (zob. https://lt.wikipedia.org/wiki/Petras_Kubili%C5%ABnas) (dostęp: 11.06.2017 r.), nie było obalenie samego Smetony. Chciano natomiast na nim wymusić powołanie Voldemarasa na stanowisko premiera. Gdy Smetona, znajdujący się już w rękach zamachowców, po prostu odmówił spełnienia ich żądań, rozeszli się oni do koszar. Zob. J. Ochmański, op. cit., s. 292–293, P. Łossow-

bilizował się, czego dowodem było m.in. długotrwałe (1929–1938) sprawowanie władzy przez gabinet premiera Juozasa Tūbelisa³⁶.

Okres „bezparlamentarny” w międzywojennej historii Litwy zakończył się dopiero w 1936 r. Wobec upływającego terminu, przewidującego poddanie konstytucji referendum, zdecydowano się w czerwcu 1936 r. przeprowadzić wybory do *Seimasu*³⁷. Wybrany wówczas parlament, prawie całkowicie zdominowany przez *tautininków* (42 mandaty na 49), uchwalił 11 lutego 1938 r. nową konstytucję³⁸. Weszła w życie z momentem publikacji, tj. 12 maja 1938 r.³⁹

Zrezygnowano w niej z dotychczasowego określenia Litwy jako republiki demokratycznej. W art. 3 porzeczono tylko na określeniu, że państwo litewskie jest republiką. Utrzymano zasadę suwerenności narodu (art. 1). Odrzucono podział i równoważenie władz, wprowadzając w art. 4 zasadę jednolitej i niepodzielnej władzy państwowej, wykonywanej (*vykdo*) przez Prezydenta, sejm, rząd (*vyriausybe*) i sądy. Artykuł 3 bardzo silnie zaakcentował pozycję ustrojową głowy państwa, określając, że Litwa jest republiką, na której czele stoi, kierujący państwem, Prezydent, o bardzo szero-

ski, *Kraje*, s. 154–156, L. Mitkiewicz, op. cit., s. 51–52. O udziale lotników w próbie zamachu zob. <http://www.plienosparnai.lt/page.php?1138> (dostęp: 11.06.2017 r.) Szerzej o ówczesnej armii litewskiej (także udziale w zamachu stanu) w: J. Rutkiewicz, W. N. Kulikow, *Wojsko litewskie 1918–1940*, Warszawa 2001; W. Rezmer, *Litewskie lotnictwo wojskowe 1919–1940*, Toruń 1999.

³⁶ Prywatnie – szwagra prezydenta Smetony. Biografia tego polityka: https://lt.wikipedia.org/wiki/Juozas_T%C5%ABbelis (dostęp: 11.06.2017 r.). Jego rząd znacznie przyczynił się do rozwoju gospodarczego kraju (o jego stanie gospodarczym w latach 20. zob. krytyczne uwagi i S. Starzyńskiego, *Litwa. Zarys stosunków gospodarczych*, Warszawa 1928). Charakterystyka gabinetu Tūbelisa w: P. Łossowski, *Litwa*, Warszawa 2001, s. 132–136.

³⁷ Wybory te, niezgodnie z art. 25 konstytucji, nie miały charakteru bezpośredniego i proporcjonalnego. A. Zakrzewski, op. cit., s. 19, P. Łossowski, *Kraje*, s. 283, J. Ochmański, op. cit., s. 295.

³⁸ „Vyriausybės Žinios” nr 608/1938. Tekst w języku litewskim dostępny na stronach internetowych https://lt.wikisource.org/wiki/1938_m._Lietuvos_Konstitucija (dostęp: 11.06.2017 r.). Tłumaczenie angielskie np. w: G. Flanz, op. cit., s. 57–92.

³⁹ Warto zauważyć za A. Zakrzewskim, (op. cit., s. 20), że było to krótko przed upływem 10-letniego terminu przewidzianego na poddanie okrojonej konstytucji z 1928 r. pod ogólnonarodowe referendum.

kich kompetencjach, który zgodnie z art. 73 konstytucji posiadał swoisty immunitet materialny⁴⁰.

Szczegółowe omówienie tej ustawy zasadniczej spowodowałoby już znaczne przekroczenie dopuszczalnej objętości niniejszego artykułu. Będzie on zatem przedmiotem kolejnej publikacji, co jest tym bardziej uzasadnione, że stanowi już odleglejsze następstwo przewrotu 1926 r.⁴¹ W tym momencie wypada poprzestać jedynie na interesującej konstatacji, że konstytucja litewska niewątpliwie tworzona była pod wpływem polskiej konstytucji kwietniowej⁴². Niekiedy wpływ ten widać bezpośrednio – gdy porównamy np. przepisy rządzące sferą ustawodawstwa zastrzeżoną dla wyłączności prezydenta, możliwością rozwiązywania parlamentu, zakresem nietykalności poselskiej czy procedurą budżetową. Widzimy wówczas wręcz dokładne wzorowanie się litewskiej konstytucji na polskiej. W szeregu innych rozwiązań ustrojowych widać mniejsze lub większe podobieństwo. Dotyczy to choćby kwestii odpowiedzialności politycznej rządu przed sejmem, procedury uchwalania nowej konstytucji, procedury ustawodawczej. Podobny był status ustrojowy polskiego i litewskiego prezydenta. Wydaje się, że uprawnienia głowy państwa w myśl obydwu konstytucji są często wręcz analogiczne – możliwość prawotwórstwa dekretowego, wpływ na rząd, możliwość ograniczania roli parlamentu. Różnica w przypadku konstytucji litewskiej polegała na tym, że trochę mniej efektownie, w porównaniu do wręcz bizantyjskiego w treści rozdziału I konstytucji kwietniowej, określała pozycję ustrojową prezydenta w swym

⁴⁰ Za swoje ważne czynności (*uz savo galios veiksmus*) nie podlegał odpowiedzialności. W angielskim tłumaczeniu „for actions taken within his powers” (G. Flanz, op. cit., s. 72). Za pozostałe czynności nie mógł być pociągnięty do odpowiedzialności, w czasie gdy „kierował Państwem” (*vadovauja Valstybei*).

⁴¹ Zainteresowanych konstytucją z 1938 r. odesłać można do: P. Kierończyk, *System*, s. 85–95 i tam wskazanej (w przypisach) literatury. Zob. także pozycję wymienioną w następnym przypisie.

⁴² Jest to tym bardziej ciekawe, gdyż nawet po przyjęciu w 1938 r. polskiego ultimatum w stosunku do Litwy i nawiązaniu relacji dyplomatycznych władze Litwy nie obdarzały Polski szczególną sympatią. O związkach między polską a litewską konstytucją zob. idem, *Konstytucja kwietniowa i konstytucja litewska z 1938 r. – próba porównania*, w: *Prawo konstytucyjne II Rzeczypospolitej. Nauka i instytucje*, red. P. Sarnecki, Kraków 2006.

pierwszym rozdziale. Nie omieszkało jednak podkreślić, że kieruje on państwem.

Patrząc na historię Litwy okresu międzywojennego, a w szczególności na okres sprawowania władzy przez reżim *tautininków* (przedstawione w tym artykule lata 1926–1936, ale także późniejszy czas, aż do aneksji Litwy przez ZSRR w 1940 r.), łatwo wpaść w pułapkę zbyt skrajnych ocen. Szczególnie gdy ocena następować będzie z dzisiejszej perspektywy, gdy ewidentnie niedemokratyczne metody sprawowania władzy budzą przeważnie zdecydowany sprzeciw.

Mimo upływu wielu lat od ich napisania nadal za najdoskonalszą charakterystykę rządów dyktatorskich na Litwie po 1926 r. można uznać słowa prof. Piotra Łossowskiego: „Uproszczeniem byłoby jednak przyjmować, iż życie na Litwie przebiegało tak, jak określały to ograniczenia stanu wojennego, jak nakazywały niezliczone zarządzenia władz administracyjnych i policji. W rzeczywistości – choć restrykcje na pewno bardzo ciążyły – życie było o wiele znośniejsze, żłobiło sobie drogę własnym nurtem. [...]”

Do tego dochodziła trudno uchwytna, tylko wyczuwalna, niemniej istotna specyfika małego kraju, jakim była Litwa. W niewielkim, choć rosnącym kręgu czynnych politycznie i społecznie ludzi niemal wszyscy znali się doskonale. Wrogowie polityczni okazywali się niejednokrotnie kolegami z ławy szkolnej, łączyły ich minione bądź nawet dyskretnie podtrzymywane stosunki towarzyskie, a nawet rodzinne⁴³. Poza tym znajomość wzajemna pozwalała przeciwnikom z góry przewidzieć swe kroki, sposób i charakter reakcji. Z tego

⁴³ Dodajmy, że słowa te można odnieść – w pewnym zakresie – do relacji (w tym rodzinnych) między Polakami i Litwinami. Zob. idem, *System*, s. 99–100, przypis 227. Symbolem złożoności zagadnienia, niełatwych wyborów narodowych, mogą być losy Oskara. Miłosza (lit. Oskaras Milašius) – zob.: J. Bardach, *Opcja litewska Oskara W. Miłosza*, w: *Losy Polaków w XIX–XX w.* Warszawa 1987, s. 156–181, a także Mykolasa Romerisa (czyli Michała Rómera) – zob. https://www.mruni.eu/lt/universitetas/apie_mru/mykolas_romeris/ (dostęp: 11.06.2017 r.). Szerzej o sytuacji Polaków na Litwie w: K. Buchowski, *Polacy w niepodległym państwie litewskim*, Białystok 1999. O położeniu mniejszości litewskiej w Polsce w: B. Makowski, *Litwini w Polsce 1920–1939*, Warszawa 1986. Interesujące wspomnienia „z epoki”: B. Paszkiewicz, *Pod znakiem Omegi*, Warszawa 2003 (zob. także: P. Kierończyk, *Bohdan Paszkiewicz. Pod znakiem „Omegi”*, „Przegląd Sejmowy” 2004, nr 6).

wszystkiego, mimo najostrożniejszych często form zewnętrznych, wynikała pewna umowność walki politycznej w kraju. Dokonywano często zamachów, ale uważano, aby podczas nich nie było zbyt wielu poszkodowanych, ferowano drakońskie wyroki, by potem w większości łagodzić je bądź nawet anulować. [...]

Reasumując, dojść można do wniosku, iż trudno jest przyrównywać skostniały, biurokratyczno-policyjny reżym Smetony do ustrojów Włoch faszystowskich czy hitlerowskich Niemiec, z ich tak złowrogim dynamizmem. Położenie na Litwie bardziej było podobne do sytuacji w Polsce po przewrocie majowym 1926 r. Występowały tu wspólne tendencje, Litwa poszła jednak dalej po drodze likwidacji swobód demokratyczno-parlamentarnych⁴⁴.

Zamach stanu w 1926 r. oznaczał niewątpliwie kres wolnej konkurencji sił politycznych na Litwie. Po tej dacie trudno już mówić o wolnych wyborach czy nawet tylko o swobodzie działalności partyjnej. Represje nie oznaczały jednak przymusowego podporządkowania całego społeczeństwa jednej, propagowanej przez państwo ideologii. W państwie Smetony, podobnie zresztą jak w Polsce Piłsudskiego, można było zasadniczo w miarę spokojnie żyć i pracować, nawet deklarując publicznie poglądy inne od oficjalnie obowiązujących. Przez pewien czas istniały na Litwie legalne partie opozycyjne, wychodziła, aczkolwiek ograniczona przymusem publikacji oficjalnych ogłoszeń, prasa opozycyjna⁴⁵. Odbywały się zjazdy partii opozycyjnych, na których atakowano rząd⁴⁶, możliwe były polemiki prasowe z władzą.

Niewątpliwie reżim *tautininków* stał się bardziej represyjny w drugiej połowie lat 30. Ograniczono wówczas jeszcze bardziej swobodę prasy i możliwość działania partii politycznych⁴⁷. Nie musiało to jednak zawsze oznaczać likwidacji. Ewidentnym dowodem na istnienie bardzo szerokiego marginesu dla stosunkowo swobodnej

⁴⁴ P. Łossowski, *Kraje*, s. 158.

⁴⁵ Ale np., zgodnie z litewskim prawem, każda gazet musiała zamieszczać – na życzenie odpowiednich władz – tzw. *privalumas*. Były to narzucone „z góry” artykuły obowiązkowe, często sprzeczne z linią polityczną danego pisma. Nie można ich było specjalnie wyróżniać, co mogło wprowadzać w błąd czytelników. P. Łossowski, *Litwa a sprawy*, s. 267–268.

⁴⁶ P. Łossowski, *Kraje*, s. 156.

⁴⁷ J. Ochmański, op. cit., s. 294–295, P. Łossowski, *Kraje*, s. 279.

prasy było funkcjonowanie w latach 1939–1940 na zajęętym przez Litwinów terytorium Wileńszczyzny „Kuriera Wileńskiego”. Unikalnej po klęsce wrześniowej na ziemiach II RP, gazecie „polskiej z ducha”⁴⁸ i konsekwentnie broniącej polskiego punktu widzenia tudzież interesów ludności polskiej na zajętej przez Litwę w 1939 r. Wileńszczyźnie. Istnienie takiej gazety na ziemiach polskich włączonych do Rzeszy, w Generalnym Gubernatorstwie czy na obszarze okupacji radzieckiej było po prostu nie do pomyślenia.

Istotne znaczenie dla systemu sprawowania władzy miała osobowość Smetony. Inaczej niż jego dynamiczny sojusznik, a późniejszy przeciwnik Voldemaras⁴⁹, Smetona uosabiał typ dyktatora „spokojnego”, biurokratycznego. Nie zakładał oparcia swej władzy na szerokim zaangażowaniu, mobilizacji społeczeństwa, tak jak to robili dyktatorzy faszystowscy i komunistyczni. Zasadniczo zadowalało go sprawowanie ogólnej kontroli nad państwem i społeczeństwem oraz opanowanie administracji przez jego zwolenników. Nie uważał za stosowny wymóg wyznawania przez całość społeczeństwa jedynej, słusznej, państwowej ideologii. Charakterystyczne jest to, że nawet bezpośrednie zaplecze polityczne reżimu Smetony, w postaci popierających go organizacji społecznych i politycznych było stosunkowo nieliczne⁵⁰. Przywódcę interesował przede wszystkim spokój społeczny w państwie. Mechanizmy represji, dodajmy – zazwyczaj niezbyt srogich – uruchamiano tylko w sytuacjach uznawanych za szczególnie groźne dla tego spokoju.

Powyższe spostrzeżenia nie mogą prowadzić jednak do wniosku, że dyktatura Smetony nie była na co dzień uciążliwa. Jak w większości państw tak zarządzanych, władza zbyt często i zbyt mocno próbowała ingerować w codzienne życie społeczeństwa⁵¹. Starano się oczywiście sobie z tym radzić, omijając przepisy. Można jednak od-

⁴⁸ P. Łossowski, *Litwa a sprawy*, s. 259–276.

⁴⁹ Zob. charakterystykę obydwu polityków w przypisie 32.

⁵⁰ Np. partia *tautininków* liczyła w 1932 r. ok. 9000 członków, w 1938 r. 15000, nie była więc nawet w skali niewielkiej Litwy partią szczególnie masową. J. Ochmański, op. cit., s. 293. Młodzieżowa przybudówka tej partii była nieco liczniejsza. P. Łossowski, *Kraje*, s. 148 i 157. Próba utworzenia satelickiej wobec *tautininków* partii chłopskiej nie *per saldo* nie powiodła się. Ibidem, s. 276.

⁵¹ Łossowski przytacza humorystyczne zarządzenie naczelnika miasta i po-

nieść wrażenie, że Litwini wykazywali chyba zdecydowanie większy szacunek do swojego państwa jako instytucji, jego organów i ich poleceń niż bardziej anarchizmie nastawieni Polacy. Trudno oczywiście wyciągać w tym zakresie ostateczne wnioski, wobec braku chociażby odpowiednich badań opinii społecznej, ale takiemu stanowisku Litwinów sprzyjała chyba generalnie pozytywna ocena władz przez społeczeństwo. A przynajmniej jego większość. Należy podkreślić, że od czasu nieudanego puczu w Taurogach nie było na Litwie poważnych prób obalenia reżimu, a działalność opozycyjna ograniczała się przeważnie do aktywności niewielkich grup inteligencji. Ludność, szczególnie chłopska, władzę *tautininków* odbierała zatem życzliwie, względnie obojętnie. Ważny wpływ na to miały umiejętnie podsycane uczucia patriotyzmu, mobilizacji i jedności narodowej, wobec zagrożeń zewnętrznych, szczególnie polskiego (niezależnie od tego, na ile było ono rzeczywiste)⁵².

Nie można odmówić także władzom smetonowskim sprawności administracyjnej, zwłaszcza jeżeli chodzi o umiejętny wpływ państwa na gospodarkę. Wśród pozytywów, odczuwalnych przez społeczeństwo, należy zatem wyróżnić wzrost gospodarczy. Sprawność litewskiego systemu spółdzielczego, gwarantującego zarówno zaopatrzenie rynku w produkty żywnościowe, jak i ich zbyt przez rolników, korzystnie odróżniała Litwę chociażby od relatywnie wegetujących gospodarczo ziem tzw. Polski B (kresów wschodnich). Poprawiające się warunki bytu na Litwie, szczególnie ludności wiejskiej,

wiatu kowieńskiego określające pożądaną częstotliwość mycia się obywateli. Ibidem, s. 151–152.

⁵² Jednym z podstawowych haseł reżimu było *Vienybė Tautos Galybė* („Jedność potęgą Narodu” – zob. np. sztandary z tym napisem http://www.limis.lt/detali-paieska/rezultatai/-/exhibitList/detailed?saltinisId=50000008375684&searchInExhibits=true&searchInArchives=false&searchInLibraries=false&searchInAudioVideo=false&searchInPhotos=false&suEgidoGarsoMedziagom=false&suEgidoVaizdoMedziagom=false&s_tab=&s_id=W18EY3OPVqNlu9iP&backUrl=%2Fliteratura-saltiniai%2F-%2FsourceFastSearch%2FsearchByLetter%2FT%3FlistDisplayMode=simple&useExactPeriod=true&selectedPeriodTab=BY_YEAR&ieskomosVertibesTipas=EKSPONATAS&sortField=MATCH&sortOrder=ASC&page=1&rowsOnPage=0&listDisplayMode=detailed – dostęp: 11.06.2017 r.), a sprawa Wilna i konfliktu z Polską jednym z podstawowych aspektów mobilizacji społecznej i wychowania obywatelskiego.

będące efektem m.in. radykalnej reformy rolnej, choć może nie tak spektakularnie jak na rządzonej przez agrarystów Łotwie, sprzyjały stabilizacji rządów⁵³. Wreszcie – dla znacznej części społeczeństwa litewskiego posiadanie wreszcie własnego, stabilnego i stosunkowo zamożnego państwa było wartością nadrzędną, którą obawiano się utracić. To, że państwo to nie miało charakteru demokratycznego – było kwestią drugorzędną. Należy wreszcie podkreślić, że ostateczna ocena rządów *tautininków* staje się subiektywnie mniej ostra, gdy porównamy je do ogromu nieszczęść, które sprowadziły na Litwę lata po dramatycznym 1940 r.⁵⁴

Nie możemy także zapominać, że rządy *tautininków* na Litwie były częścią szerszego procesu – ewolucji wielu państw europejskich w kierunku autorytaryzmu i trzeba zawsze oceniać je w odniesieniu do analogicznych przemian w innych krajach tego rejonu. Wydaje się, że spośród reżimów autorytarnych naszego, „bałtyckiego” rejonu Europy bardziej od litewskiego represyjny (ale też odnoszący większe sukcesy gospodarcze) był łotewski, nieco łagodniejsze polski i estoński. Nie można natomiast na pewno porównywać sytuacji politycznej na Litwie po 1926 r. – jak słusznie pisał Łossowski – z rzeczywistością społeczno-polityczną państwa faszystowskiego czy nazistowskiego, choć skądinąd niekiedy pojawiały się na Litwie deklaracje o państwie totalitarnym⁵⁵. Nie miały jednak – na szczęście – odzwierciedlenia w praktyce społeczno-politycznej tego kraju⁵⁶.

⁵³ Jakkolwiek doszło w 1935 r. do napięć społecznych na wsi. J. Ochmański, op. cit., s. 294; P. Łossowski, *Kraje*, s. 277–278.

⁵⁴ O wydarzeniach 1940 r. (aneksji Litwy przez ZSRR) zob. m.in.: idem, *Tragedia państw bałtyckich*, Warszawa 1990; P. Kierończyk, *Aneksja Litwy przez ZSRR w roku jako element współczesnej dyskusji politycznej i prawnej*, „Studia Iuridica Toruniensia” 2014, t. XIV.,

⁵⁵ Prasa kontrolowana przez *tautininków* po zjeździe partii 15 grudnia 1933 r. deklarowała, że Litwa stała się państwem totalitarnym. P. Łossowski, *Kraje*, s. 151. W formie ciekawostki można także podać, że J. Ochmański, (op. cit., s. 290–191), posługiwał się (przesadnie) terminologią „faszyzm” w stosunku do Litwy Smetony. Terminologia taka była także obecna w propagandzie i nauce radzieckiej.

⁵⁶ Dla Polaków zawsze istotnym przyczynkiem do oceny władz Litwy po 1926 r. będzie ich stosunek do mniejszości polskiej. Możemy w tym przypadku wyróżnić dwa okresy. Lata 1926–1939 i politykę władz wobec stosunkowo jesz-

STRESZCZENIE

Zamach stanu na Litwie w 1926 r. i jego konstytucyjnoprawne następstwa. Oktrojowana ustawa zasadnicza

Artykuł (będący drugim z kolei – z planowanego cyklu trzech) przedstawia skutki zamachu stanu na Litwie w 1926 r. Skoncentrowano się przede wszystkim na prawnych aspektach. Przedstawiono i oceniono w nim głównie ustawę zasadniczą – przyjętą przez prezydenta Smetonę w 1928 r., a także generalnie system sprawowania władzy przez litewskich narodowców po 1926 r.

Słowa kluczowe: Litwa; konstytucja; oktrojować; 1928; Smetona; Volde-maras; dyktatura; narodowcy

SUMMARY

Lithuanian *coup d'état* in 1926 and its constitutional legal consequences. The granted constitution

The article (the second in turn – from the planned cycle of three) shows the consequences of the 1926 *coup d'état* in Lithuania. The focus is primarily on the legal aspects. Presented and evaluated is also the constitution (Basic Law) – adopted by President A. Smetona shortly after the *coup* – in 1928. The rule of Lithuanian nationalists (*tautininkai*) after 1926 is also generally characterized.

cze licznej mniejszości w Republice Litewskiej (przez Polaków zwanej z powodów propagandowych często Litwą Kowieńską). Natomiast, w latach 1939–1940 pod rządami litewskimi znalazła się także polska w większości ludność Wileńszczyzny. Skonstatować można ogólnie, że w obydwóch przypadkach, Polacy niepoddający się lituanizacji doświadczyli egzystencji mniejszości narodowej, do której stosunek władz jest zasadniczo nieprzychylny. Działania ówczesnych władz litewskich nie miały natomiast na pewno charakteru eksterminacyjnych, poprzestawano bowiem głównie na nacisku administracyjnym i ekonomicznym. Zob. np. P. Łossowski, *Litwa a sprawy*, s.76 i n.

Keywords: Lithuania; constitution; granted; 1928; Smetona; Voldemaras; dictatorship; nationalists

BIBLIOGRAFIA

- Banaszak B., *Porównawcze prawo konstytucyjne współczesnych państw demokratycznych*, Warszawa 2007.
- Bardach J., *Opcja litewska Oskara W. Miłosza*, w: *Losy Polaków w XIX–XX w.*, Warszawa 1987.
- Buchowski K., *Polacy w niepodległym państwie litewskim*, Białystok 1999.
- Eidintas A., *Antanas Smetona and his Lithuania. From the national liberation movement to an authoritarian Regime (1893–1940)*, Leiden–Boston 2015.
- Flanz G., *Constitutions of the countries of the world. Lithuania*, New York 1992.
- Garlicki A., *Józef Piłsudski 1867–1935*, Warszawa 1988.
- Garlicki L., Łossowski P., *Wstęp*, w: *Konstytucja Estonii*, Warszawa 1997.
- Kierończyk P., *Aneksja Litwy przez ZSRR w roku jako element współczesnej dyskusji politycznej i prawnej*, „*Studia Iuridica Toruniensia*” 2014, t. XIV.
- Kierończyk P., *Antanas Smetona i jego czasy*, w: *Disputatio. Reżimy*, t. VIII, Gdańsk 2009.
- Kierończyk P., *Bohdan Paszkiewicz. Pod znakiem „Omegi”*, „*Przegląd Sejmowy*” 2004, nr 6.
- Kierończyk P., *Konstytucja kwietniowa i konstytucja litewska z 1938 r. – próba porównania*, w: *Prawo konstytucyjne II Rzeczypospolitej. Nauka i instytucje*, red. P. Sarnecki, Kraków 2006.
- Kierończyk P., *O specyfice pierwszych konstytucji państw bałtyckich*, „*Studia Iuridica Toruniensia*” 2013, t. XIII.
- Kierończyk P., *Państwo bez parlamentu. Kilka uwag do międzywojennej historii konstytucjonalizmu litewskiego*, „*Przegląd Sejmowy*” 2003, nr 4.
- Kierończyk P., *Państwo łotewskie. Geneza i ustrój konstytucyjny*, Gdańsk 2008.
- Kierończyk P., *System konstytucyjny państwa litewskiego (1922–1940)*, Gdańsk 2008.
- Kierończyk P., *Wprowadzenie do nauki prawa konstytucyjnego dla studentów administracji*, Gdańsk 2006.
- Łossowski P., *Kłajpeda kontra Memel. Problem Kłajpedy w latach 1918–1939–1945*, Warszawa 2007.
- Łossowski P., *Konflikt polsko-litewski 1918–1920*, Warszawa 1996.
- Łossowski P., *Kraje bałtyckie na drodze od demokracji parlamentarnej do dyktatury (1918–1934)*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1972.
- Łossowski P., *Litwa*, Warszawa 2001.

- Łossowski P., *Litwa a sprawy polskie 1939–1940*, Warszawa 1985.
- Łossowski P., *Po tej i tamtej stronie Niemna. Stosunki polsko-litewskie 1883–1939*, Warszawa 1985.
- Łossowski P., *Polska–Litwa. Ostatnie sto lat*, Warszawa 1991.
- Łossowski P., *Stosunki polsko-litewskie 1921–1939*, Warszawa 1997.
- Łossowski P., *Tragedia państw bałtyckich*, Warszawa 1990.
- Łodziński S., *Parlament Litwy*, Biuro Studiów i Ekspertyz Sejmu RP, raport nr 49, październik 1993.
- Łukomski G., *Walka Rzeczypospolitej o kresy północno-wschodnie 1918–1920*, Poznań 1994.
- Makowski B., *Litwini w Polsce 1920–1939*, Warszawa 1986.
- Miller A., *Nowa konstytucja państwa litewskiego*, Warszawa 1930.
- Mitkiewicz L., *Wspomnienia kowieńskie 1938–1939*, Warszawa 1990.
- Ochmański J., *Historia Litwy*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1990.
- Osmańczyk E., *Encyclopedia of the United Nations and international agreements*, New York–London 2003.
- Paszkiewicz B., *Pod znakiem Omegi*, Warszawa 2003.
- Rezmer W., *Litewskie lotnictwo wojskowe 1919–1940*, Toruń 1999.
- Roszkowski W., *Historia Polski 1914–1990*, Warszawa 1992.
- Rutkiewicz J., Kulikow W. N., *Wojsko litewskie 1918–1940*, Warszawa 2001.
- Starzyński S., *Litwa. Zarys stosunków gospodarczych*, Warszawa 1928.
- Stembrowicz J., *Rząd w systemie parlamentarnym*, Warszawa 1982.
- Sužiedėlis S. A., *Historical Dictionary of Lithuania*, wyd. 2, Lanham 2011.
- Wisner H., *Litwa. Dzieje państwa i narodu*, Warszawa 1999.
- Wisner H., *Wojna nie wojna. Szkice z przeszłości polsko-litewskiej*, Warszawa 1978.
- Zakrzewski A., *Wstęp*, w: *Konstytucja Litwy*, Warszawa 2006.
- Zaremba M., *Nacjonalizm jako forma legitymizacji władzy na przykładzie reżimów autorytarnych (Łotwa, Litwa, Estonia) w okresie międzywojennym*, „Sprawy Narodowościowe” 1995, nr 1.
- Zubiński T., *Ciche kraje*, Rzeszów 2006.